

АНОТАЦІЯ

Монографію присвячено дослідженню питань застосування практики Європейського суду з прав людини слідчим суддею місцевого загального суду під час здійснення судового контролю.

Проаналізовано генезу кримінального процесуального законодавства, що регламентувало повноваження слідчих суддів (або інших суб'єктів, які в різні періоди здійснювали функцію судового контролю) щодо застосування практики ЄСПЛ при здійсненні судового контролю у кримінальному провадженні, та визначено характерні ознаки, які притаманні кожному із вищезазначених періодів.

Сформульовано визначення поняття «застосування слідчим суддею практики ЄСПЛ під час здійснення судового контролю у кримінальному провадженні». Запропоновано систему суттєвих ознак діяльності слідчого судді щодо застосування практики ЄСПЛ під час здійснення судового контролю у кримінальному провадженні. Визначено основні стадії застосування практики ЄСПЛ слідчим суддею під час здійснення своїх повноважень.

Удосконалено систему повноважень слідчого судді в межах здійснення судового контролю. Зокрема, обґрунтовано необхідність виключення з кола повноважень слідчого судді місцевого загального суду повноваження щодо розгляду клопотань установи виконання покарання про конфіскацію речей і предметів, які заборонено використовувати в колоніях, або про передачу їх на зберігання до звільнення засудженого.

Здійснено дослідження процесу реалізації повноважень слідчого судді місцевого загального суду в контексті застосування практики ЄСПЛ щодо забезпечення прав осіб, що регламентовані ЄКПЛ.

Обґрунтовано, що з метою ефективного забезпечення прав людини, які гарантовані ст.ст. 5, 6, 8, 13 ЄКПЛ, ст. 1 Протоколу 1 до ЄКПЛ, слідчому судді місцевого загального суду доцільно застосовувати під час реалізації своїх повноважень, особливо під час

вирішення питань, що найменш врегульовані в кримінальному процесуальному законодавстві України та є постійним предметом розгляду заяв у ЄСПЛ проти України, норми ЄКПЛ і враховувати правові позиції ЄСПЛ, які містяться в його рішеннях.

Надано визначення поняття «ефективність застосування слідчим суддею практики ЄСПЛ під час здійснення судового контролю у кримінальному провадженні» як показник діяльності слідчих суддів щодо здатності повною мірою забезпечити захист прав, свобод і інтересів осіб під час звернення до практики ЄСПЛ при реалізації своїх повноважень у межах здійснення судового контролю у кримінальному провадженні.

Запропоновано напрями підвищення ефективності застосування слідчим суддею місцевого загального суду практики ЄСПЛ при здійсненні судового контролю у кримінальному провадженні, що передбачають у тому числі і внесення змін та доповнень до нормативно-правових актів.

Монографію написано на основі дисертації на тему «Застосування слідчим суддею практики Європейського суду з прав людини при здійсненні судового контролю у кримінальному провадженні» на здобуття наукового ступеня доктора філософії (081 – Право), підготовленою суддею Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області І.С. Шаповаловою як аспірантом кафедри кримінального процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ під керівництвом к.ю.н., доцента В.В. Рогальської.

Автори висловлюють подяку за слушні зауваження щодо змісту монографії рецензентам – д.ю.н., професору І.В. Гловюк та к.ю.н., доценту Т.Г. Фоміній, к.ю.н. Мовчану Д.В., а також д.ю.н., доценту Даргану В.В., д.ю.н., професору Кобзарю О.Ф., д.ю.н., професору Лобойко Л.М., д.ю.н., доценту Лоскутову Т.О., заслуженому юристу України, к.ю.н. Мартиненко О.В., д.ю.н., доценту Михайленко Д.Г., д.ю.н., професору Пиріг І.В., заслуженому юристу України, к.ю.н. Поплавському В.Ю., д.ю.н., професору Тертишнику В.М., к.ю.н., доценту Федченко В.М., заслуженому юристу України, к.ю.н. Шаповаловій О.А.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	8
--	---

ВСТУП	9
--------------------	---

РОЗДІЛ 1

СУТНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ СЛІДЧИМ СУДДЕЮ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ

- 1.1. Генеза законодавства та теоретичних поглядів щодо застосування слідчим суддею практики Європейського суду з прав людини при здійсненні судового контролю 13
- 1.2. Поняття, предмет і функціональне призначення застосування слідчим суддею практики Європейського суду з прав людини при здійсненні судового контролю 30
- Висновки до розділу 1 51

РОЗДІЛ 2

ЗАСТОСУВАННЯ СЛІДЧИМ СУДДЕЮ МІСЦЕВОГО ЗАГАЛЬНОГО СУДУ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС РЕАЛІЗАЦІЇ СВОЇХ ПОВНОВАЖЕНЬ

- 2.1. Застосування слідчим суддею місцевого загального суду практики Європейського суду з прав людини під час реалізації своїх повноважень щодо забезпечення права особи на свободу й особисту недоторканність 56

2.2. Застосування слідчим суддею місцевого загального суду практики Європейського суду з прав людини під час реалізації своїх повноважень щодо забезпечення права особи на повагу до приватного та сімейного життя	78
2.3. Застосування слідчим суддею місцевого загального суду практики Європейського суду з прав людини під час реалізації своїх повноважень щодо забезпечення права на справедливий суд	105
2.4. Застосування слідчим суддею місцевого загального суду практики Європейського суду з прав людини під час реалізації своїх повноважень щодо забезпечення права на мирне володіння майном та на ефективний засіб юридичного захисту	129
Висновки до розділу 2	147

РОЗДІЛ 3

ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ СЛІДЧИМ СУДДЕЮ МІСЦЕВОГО ЗАГАЛЬНОГО СУДУ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ

3.1. Поняття та умови забезпечення ефективності застосування слідчим суддею місцевого загального суду практики Європейського суду з прав людини при здійсненні судового контролю	151
3.2. Напрями підвищення ефективності застосування слідчим суддею місцевого загального суду практики Європейського суду з прав людини при здійсненні судового контролю	173

Висновки до розділу 3	193
ВИСНОВКИ	196
ЛІТЕРАТУРА	203
ДОДАТКИ	241

ВСТУП

Україна обрала шлях всебічного забезпечення прав і свобод людини, регламентувавши у ст. 3 Конституції України [1] те, що права і свободи людини, а також їх гарантії є визначальними для спрямованості діяльності нашої держави, та ратифікувавши ЄКПЛ [2], у преамбулі якої зазначено, що одним із засобів досягнення мети Ради Європи щодо тіснішого єднання між її членами, є забезпечення та розвиток прав людини й основоположних свобод. Оскільки тлумачення ЄКПЛ належить до юрисдикції ЄСПЛ, у 2006 році з метою врегулювання відносин, що виникають у зв'язку з обов'язком держави виконувати рішення ЄСПЛ проти України, усунення причини порушення Україною ЄКПЛ, впровадження в українське судочинство й адміністративну практику європейських стандартів прав людини та створення передумов для зменшення числа заяв до ЄСПЛ проти України, був прийнятий Закон № 3477-IV [3]. Відповідно до ст. 17 вищезазначеного Закону а також ст. 8, 9 КПК України [4] ЄКПЛ і рішення ЄСПЛ визнаються джерелом права, а їх застосування та врахування є обов'язковим для суддів, у тому числі і слідчих суддів місцевого загального суду, під час здійснення кримінального провадження.

Створення законодавчих умов для застосування у судовій практиці національних судів ЄКПЛ і правових позицій ЄСПЛ у контексті законодавства України призвело до істотного зростання кратності звернень суддів у своїх рішеннях до норм ЄКПЛ і практики ЄСПЛ, про що свідчать як результати опитування, проведеного в межах нашого дослідження (71,6 % опитаних респондентів зазначили про це у своїх відповідях) [Додаток Б], так і висновки Аналітичного звіту за результатами моніторингу судових рішень щодо застосування

в Україні положень ЄКПЛ і практики ЄСПЛ, згідно з яким кількість рішень із використанням цього джерела права зросла на 37,5 % [5].

Однак зростання кількості посилок у судових рішеннях на норми ЄКПЛ і практику ЄСПЛ не вплинуло на зменшення кількості звернень до ЄСПЛ. Так, якщо у 2006 році у ЄСПЛ перебувало на розгляді 6800 заяв проти України, що становило 7,6 % від їх загальної кількості, то у 2016 році наша держава вже займала перше місце серед усіх держав-учасниць Ради Європи за поданими заявами до ЄСПЛ – 18150 (22,8 %). У 2017 році кількість поданих заяв проти України зменшилася до 7100 (12,6 %), однак останнім часом знову спостерігається тенденція до їх збільшення. Так, у 2018 році їх кількість зросла до 7250 (12,9 %), а у 2019 році – до 8850 (14,8 %). Станом на січень 2020 року ЄСПЛ ухвалено 1383 рішення, у яких визнається порушення Україною принаймні однієї статті ЄКПЛ, із них: у 572 рішеннях констатовано порушення ст. 6 (право на справедливий суд); у 379 – ст. 5 (право на свободу й особисту недоторканність); у 358 – ст. 1 Протоколу 1 (право на мирне володіння майном); у 322 – ст. 13 (право на ефективний засіб юридичного захисту); у 87 – ст. 8 (право на повагу до приватного та сімейного життя) [6]. Крім того, правильність, релевантність, доречність і кратність посилок на практику ЄСПЛ є предметом повсякчасної критики як суддів у цілому, так і слідчих суддів місцевого загального суду зокрема.

Вказане обумовлює необхідність комплексного наукового дослідження проблем застосування практики ЄСПЛ слідчим суддею місцевого загального суду під час здійснення судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні. Зокрема, потребують дослідження поняття, предмет, функціональне призначення та стадії застосування прецедентної практики ЄСПЛ слідчим суддею під час реалізації ним своїх повноважень щодо забезпечення прав осіб, гарантованих ст.ст. 5, 6, 8, 13 ЄКПЛ, ст. 1 Протоколу 1 до ЄКПЛ, а також напрями підвищення ефективності такого застосування.

У науковій юридичній літературі питання щодо застосування практики ЄСПЛ під час здійснення кримінального провадження України з часу ратифікації ЄКПЛ перебувають у площині перманентного дослідження та вивчення у різних галузях права. Важливими в науковому аспекті для автора під час написання монографії стали теоретичні висновки фахівців у галузі кримінального процесу, до яких слід віднести: С.Г. Герасименко, І.В. Гловюк, Ю.М. Грошевого, В.Г. Дрозд, О.М. Дроздова, О.В. Капліну, О.І. Коровайко, Д.В. Кухнюка, О.П. Кучинську, Л.М. Лобойка, В.Т. Маляренка, І.В. Пирога, М.М. Погорецького, В.О. Попелюшка, П.В. Пушкаря, В.В. Рогальську, Н.П. Сизу, Д.В. Сімоновича, Ю.В. Скрипіню, О.Ю. Татарова, В.М. Тертишника, А.Р. Туманянц, Л.Д. Удалову, В.М. Федченка, Т.Г. Фоміну, Т.І. Фулей, О.Г. Шило та ін.

Безпосередньо на рівні монографічних досліджень після прийняття у 2012 році нового КПК України окремі аспекти застосування практики ЄСПЛ слідчим суддею під час здійснення судового контролю були висвітлені в наступних роботах: С.Ю. Бутенко «Імплементация рішень Європейського суду з прав людини у кримінальне процесуальне законодавство України у частині регламентації досудового розслідування (Донецьк, 2014 р.); В.Г. Уваров «Реалізація рішень Європейського суду з прав людини та норм міжнародно-правових актів у кримінальному процесі України» (Харків, 2014 р.); А.Ф. Бондюк «Процесуальні основи статусу слідчого судді у кримінальному провадженні» (Київ, 2017 р.); М.А. Макаров «Судовий контроль у кримінальному процесі: теоретичні та правові основи» (Київ, 2018 р.).

Попри важливість вказаних вище праць, слід зауважити, що на сьогодні комплексного цілісного дослідження питання застосування практики ЄСПЛ слідчим суддею місцевого загального суду під час здійснення судового контролю у кримінальному провадженні не здійснювалося. Наукові праці були присвячені або загальним питанням застосування практики ЄСПЛ як можливості реалізації

європейських правових стандартів у кримінальному процесі, або процесуальному статусу та повноваженням слідчих суддів у межах здійсненнями ними судового контролю, лише опосередковано стосувались питання застосування практики ЄСПЛ слідчим суддею місцевого загального суду під час здійснення судового контролю у кримінальному провадженні.

У своєму дослідженні перший розділ монографії ми присвячуємо вивченню сутності застосування практики ЄСПЛ слідчими суддями не лише місцевого загального суду а і слідчим суддями Вищого антикорупційного суду та слідчими суддями суду апеляційної інстанції, оскільки генеза, поняття, предмет, межі, система суттєвих ознак, стадії та функціональне призначення застосування практики ЄСПЛ слідчими суддями під час здійснення судового контролю не залежить від інстанції та спеціалізації. В другому та третьому розділі свого дослідження ми акцентуємо увагу лише на практичних аспектах діяльності слідчого судді суду першої інстанції місцевого загального суду, оскільки статистика розгляду тих клопотань, які віднесені до їх компетенції, є найбільш розповсюдженою серед усіх слідчих суддів¹.

Отже, на часі – отримання нових науково обґрунтованих результатів щодо застосування слідчими суддями місцевого загального суду практики ЄСПЛ під час здійснення судового контролю у кримінальному провадженні, а також внесення на підставі результатів дослідження пропозицій і рекомендацій щодо удосконалення чинного кримінального процесуального законодавства України та практики його застосування в даній сфері.

¹ Для прикладу: до слідчих суддів місцевих судів у 2017 році надійшло 706 700 клопотань слідчих, прокурорів та інших осіб; в цей же період на розгляді слідчих суддів апеляційних судів перебувало 152 200 матеріалів щодо надання дозволу на проведення НСРД; до Вищого антикорупційного суду за період з 05.09.2019 року до 05.12.2019 надійшло 2927 процесуальних документів в порядку здійснення судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні.

РОЗДІЛ 1

Сутність застосування слідчим суддею практики Європейського суду з прав людини при здійсненні судового контролю

1.1. Генеза законодавства та теоретичних поглядів щодо застосування слідчим суддею практики Європейського суду з прав людини при здійсненні судового контролю

Грунтовне дослідження будь-якого явища або процесу передбачає насамперед з'ясування його сутності. Оскільки сутність – це найголовніше, основне, визначальне в кому-, або в чому-небудь, що зумовлене глибинними зв'язками та тенденціями розвитку і пізнається на рівні теоретичного мислення [7], вважаємо за потрібне насамперед проаналізувати розвиток законодавства та теоретичних поглядів на застосування слідчим суддею практики ЄСПЛ при здійсненні судового контролю у кримінальному провадженні.

Дослідження генези кримінального процесуального законодавства, що регламентувало повноваження слідчих суддів (або інших суб'єктів, які в різні періоди здійснювали функцію судового